

הפרות סדר: רחל פומרנץ כסוכנת שינוי בספרות החרדית הישראלית

הודיה בונן-אלק

תקציר

הביוגרפיה הייחודית של הסופרת החרדית, פרופ' מלכה שפס, או בשמה הספרותי רחל פומרנץ, הביאה להיותה סוכנת שינוי, שחותרת תחת האתוסים המכוננים של החברה החרדית הישראלית באופן שסופרת חרדית ישראלית מבטן ומלידה מנועה מלפעול בו.

במאמר אציע עיון בשלושה רומנים מתורגמים פרי עטה: **עת לקרוע ועת לתפור** (*A Time to Rend, A Time to Sew*, 1997), **פרחי קקטוס** (*Cactus Blossoms*, 1999) ו**פרח בר** (*Wildflower*, 2004), באמצעות יישום המושג 'גִּנְבַת הַשֶּׁפֶה' שהציעה אלישיה אוסטריקר, המתאר את הדרכים שבהן נשים 'גנבו' את הלשון הפטריארכלית והצליחו לחדור אל מעוזי השיח הגברי.¹ העיון חושף את הפרת הנורמות האידאולוגיות המקובלות בחברה החרדית הישראלית ברומנים, אף שלכאורה הם אינם מעידים על עצמם כטקסטים ביקורתיים. להפך, הרומנים נדמים כטקסטים שמרניים המספרים על שיבתן של צעירות יהודיות אמריקניות לחיק היהדות החרדית וכסיפורי חניכה נשיים המנחים את הגיבורות למילוי תפקידן 'הטבעי': חיי נישואים וגידול ילדים. אני מבקשת להראות כיצד יצירותיה של שפס נענות למוסכמות הכתיבה המאפיינות את ספרות החול החרדית, ובד בבד מערערות על האתוסים המקובלים. אצביע על כתיבתה כבעלת קול כפול: שמרני וחתרני כאחד.

מילות מפתח: גִּנְבַת הַשֶּׁפֶה, חרדים, מלכה שפס, ספרות חרדית, ספרות נשית, רחל פומרנץ

* אני מודה לד"ר הדי שייט שלייוותה מחקר זה מראשיתו על הדרכתה המועילה והפורייה, ולסופרת רותי קפלר על שחלקה עמי את תובנותיה.

1 Alicia Ostriker, *Stealing the Language: The Emergence of Women's Poetry in America*, Beacon Press, Boston 1986

פרופ' מלכה שפס היא גיורת אמריקנית שעלתה לישראל בשנות העשרים לחייה ומנהלת מאז אורח חיים חרדי לצד קריירה אקדמית מצליחה. הרומנים החרדיים פרי עטה, שהיא מפרסמת בשם העט רחל פומרנץ, נשענים במידה רבה על סיפור חייה וחיי מכריה. הפופולריות של ספריה ופעילותה ארוכת השנים במרחב ספרות החול החרדית עשו אותה לסופרת בולטת שייצגה עד כה בהרחבה את החרדיות האמריקנית בספרות החרדית שמתפרסמת בעברית.

הקהילה החרדית האמריקנית וזו הישראלית רואות עצמן כמחויבות מאוד למסורת היהודית, אך בפועל הן נבדלות זו מזו. בנימין בראון מציין כי לכל אחת מהן אתוס ותרבות שונים, הנובעים משאיפתן לבדל את עצמן מהחברה הכללית.² קימי קפלן סבור שכל קהילה הפנימה היבטים שונים של סביבתה הגאוגרפית, הפוליטית, הכלכלית, התרבותית והדתית. חיי היהודים האמריקנים מתאפיינים באמונה בהבטחה הטמונה בחיים באמריקה ובפלורליזם האמריקני, ובשאיפה להצלחה כלכלית.³ הקהילה החרדית האמריקנית מעודדת את בוגריה לרכוש השכלה כדי שיוכלו לעבוד במקצועות 'צווארון לבן' הנחוצים למימון בתי ספר יהודיים פרטיים ולפרנסתה של משפחה ברוכת ילדים. רכישת השכלה כללית נמנית עם תהליכי הקבורות והפתיחות לחברה הסובבת, ומשפיעה על החיבור האישי והקהילתי לתרבות האמריקנית.⁴ בהכללה אפשר לומר שהחרדיות האמריקנית משוחררת יותר מחומרות הלכתיות שונות, בהן כאלה הנוגעות למעמדן של נשים בקהילה.⁵ החרדיות האמריקנית מושפעת מסביבתה גם בהקשרים של תרבות ופנאי.⁶ ברוח זו החלה לצמוח בסוף שנות השמונים, תחילה בארצות הברית ואחר כך בישראל, ספרות חול חרדית למבוגרים. קדמה לה הכתיבה הספרותית לילדים שהחלה להתפרסם בשנות השבעים. הכתיבה לילדים נבעה משלילת הספרות החילונית והעדפת ספרות שערכיה תואמים את השקפת העולם החרדית. בראשיתה זוהתה ספרות זו כספרות דיסקטית שמטרותיה החינוכיות מעצבות את יסודות היצירה.⁷ בתחילת שנות האלפיים החלה ספרות הילדים החרדית להתעשר מבחינת תוכנית, צורנית ולשונית בהשפעת חדירתה של הגישה הפסיכולוגית והתרפויטית. אולם עדיין רווחים בה הגישה הדיסקטית והשימוש בספרות ככלי

- 2 בנימין בראון, מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים, עם עובד, תל אביב 2017, עמ' 9.
- 3 קימי קפלן, 'אורתודוקסיה וחרדיות באמריקה ובישראל: היבטים היסטוריים-השוואתיים', בתוך: בנימין לאו (עורך), עם לבדד: מולדת ופזורה, משכל, תל אביב 2006, עמ' 301, 315.
- 4 יואל פינקלמן, 'פוטבול וציציות: חרדיות בין ישראל לארה"ב', דעות, 62 (2013), עמ' 8-9.
- 5 נרי הורוביץ, 'חברת הלומדים - דגם במבחן', בתוך: לאו (עורך), עם לבדד: מולדת ופזורה, עמ' 320.
- 6 Yoel Finkelman, *Strictly Kosher Reading: Popular Literature and the Condition of* Contemporary Orthodoxy, Academic Studies Press, Boston, MA 2011, pp. 24-25. ספרו של פינקלמן עוסק בספרות חול חרדית אמריקנית.
- 7 לאה חובב, 'ספרות ילדים חרדית - ריאליסטית או דיסקטית?', ספרות ילדים ונוער, כ (1994), עמ' 20-35.

ולא כמטרה אסתטית לעצמה, לצד הניתוק המוחלט מספרות הילדים החילונית.⁸ ספרות החול למבוגרים צמחה כהמשך טבעי לספרות הילדים – מן הצורך לספק לקוראים, שבגרו בינתיים, יצירות התואמות את עולם המבוגרים.⁹ המניע החינוכי אינו נפקד גם מהכתיבה למבוגרים והציפייה היא שספר חרדי יעביר מסרים שתואמים את עולם הערכים החרדי. בשנים הראשונות הייתה התנגדות מצד מנהיגי הקהילה לספרות חול למבוגרים. ברוח הצינוי 'והגית בו יומם ולילה' היה קשה להצדיק קריאת ספר, אורתודוקסי ככל שיהיה, למטרת הנאה. הבעיה האידיאולוגית נפתרה באמצעות סימון ספרות החול כמיועדת לנשים.¹⁰ בעוד גברים מצווים ללמוד תורה בכל רגע נתון, הנשים אינן מחויבות בכך והן רשאיות לצרוך ספרות ברוח ערכי הקהילה.¹¹ תפיסה זו של ספרות החול החרדית כספרות שוליים הנחותה לספרות הקודש המשיכה ללוות את העשייה הספרותית הזאת ולהשפיע עליה. במשך השנים קנתה לה ספרות החול החרדית אחיזה בציבור וכיום מדובר בענף משגשג.¹² במדף ספרות החול החרדית העכשווית אפשר למצוא ספרי הדרכה, ביוגרפיות של גדולי ישראל, סיפורים היסטוריים וספרות בלשית. לטענת יואל פינקלמן, ספרות החול החרדית מייצרת תודעה של המשכיותה של מסורת ספרותית ארוכת שנים, אך למעשה מדובר בספרות פופולרית מודרנית שערכיה דומים לאלה של החברה הסובבת אותה. כך ספרות זו מגביהה את המחיצות שבין החברה החרדית לחברה הכללית, ובה בעת מטשטשת את הגבולות על ידי יבוא תכנים עכשוויים ו'הכשרתם'.¹³

את רוב הסוגות הפופולריות כותבים סופרים וסופרות גם יחד, אולם את סוגת הפרוזה הרגאליסטית, המעמידה במרכז את הגיבורה החרדית, משפחתה ועולמה, כותבות – רובה ככולה – סופרות חרדיות.¹⁴ ספרות נשית חרדית זו יוצאת לאור על ידי מוציא לאור חרדי

- 8 אסתר מלחי, **ספרות הילדים החרדית: חברה, אידיאולוגיה וערכים**, ספרא, תל אביב 2019, עמ' 15.
- 9 יעל שנקר, 'ספרות הנכתבת על ידי נשים חרדיות ומיועדת לקהל חרדי בוגר', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2008, עמ' 21; Finkelman, *Strictly Kosher Reading*, pp. 85-86.
- 10 בהקשר זה טבעה איריס פרוש את המושג 'יתרון השוליות'. פרוש דנה בשינוי שהתחולל במאה ה-19 בכל הקשור להשכלתן של הבנות היהודיות במזרח אירופה: יהודים חסידיים שמגעו מבניהם השכלה כללית והקפידו על נאמנותם למסורת, גילו סובלנות בחינוכן של הבנות שאינן מצוות ללמוד תורה. הנשים ניצלו את שוליותן, שבאה לידי ביטוי בבקרה הרופפת על חומרי הקריאה שלהן, והפכו אותה ליתרון. איריס פרוש, **נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה במאה התשע־עשרה**, עם עובד, תל אביב 2001, עמ' 242-243.
- 11 Finkelman, *Strictly Kosher Reading*, pp. 85-86.
- 12 עלית קרפ, 'הפי אנד בעזרת השם: הצצה אל ספרות החול החרדית', **הארץ**, 19.7.2007, <https://www.haaretz.co.il/literature/1.1427291> (אוחזר ב־18.1.2022); אריאל הורוביץ, 'כותבים בגבולות המגזר', **מקור ראשון**, 17.11.2017, עמ' 12-15.
- 13 Finkelman, *Strictly Kosher Reading*, pp. 85-86.
- 14 יוצא מכלל זה הוא חיים ולדר, שלאחר כתיבת כמה סדרות לילדים החל לפרסם סיפורים קצרים למבוגרים.

וקהל היעד המוצהר שלה הוא נערות ונשים יהודיות חרדיות,¹⁵ להבדיל מרומנים העוסקים בציבור החרדי, מתפרסמים על ידי מוציא לאור חילוני ומיועדים לקהל לא־חרדי.¹⁶ אליס פישר רולר סבורה כי צמיחתה של הסוגה הנשית באנגלית קשורה לביקורת הפמיניסטית על היהדות החרדית. לטענתה, חשיפתן של נשים חרדיות אמריקניות לערכים ליברליים ופמיניסטיים הביאה לכתיבה נשית שמנסה להתמודד עם המתח שבין הפמיניזם האמריקני ובין היהדות המסורתית, לצד חיזוק ואישור מחדש של זהותן כנשים חרדיות.¹⁷

כיום כתיבתן של נשים חרדיות למען נשים חרדיות היא תופעה בולטת בשתי הקהילות. הכתבות שואבות את נושאי הכתיבה מעולמן, ומציגות בכתיבתן את האתגרים ואת הקונפליקטים הנובעים מחייהן כנשים חרדיות. הרומנים הללו מניחים מראש את הזדהות הקוראת עם אורח החיים החרדי, ועל פי רוב אפשר למצוא אותם בספריות השאלה או בחנויות ספרים המיועדות לציבור החרדי.¹⁸ קרן סקינזי מציינת כי הישיבה ובית הכנסת הם מסגרת קהילתית חשובה לגברים. תחליף אינטלקטואלי, רוחני, רגשי ובין־אישי למרחב החברתי הזה מוצאות הנשים ביצירה הנשית החרדית.¹⁹ למרות המעטפת החרדית אפשר לזהות את הרומנים הללו עם מה שמכונה במחקר הפמיניסטי 'ספרות נשים', ששורשיה נעוצים במאה ה־19. אורלי לובין סבורה שספרות נשים נענית לצורך של נשים לקרוא טקסט שמשקף את חייהן בנושאים כמו נישואים, גידול ילדים, פרנסה, ניהול משק בית ועוד. נושא הרומן, מבנה הסיפור, הדמויות וההתרחשויות, מספקים לאישה הקוראת מסגרת שבה היא יכולה להתבונן בחייה, להעניק להם פרשנות ולהמשיך לקיים אותם בתוך החברה והתרבות שבה היא חיה.²⁰

שדה הספרות הנשי החרדי זכה לתשומת לב מחקרית. פישר רולר התמקדה במחקרה בספרות נשית שנכתבה באנגלית, וראתה בכתיבה החרדית הנשית 'כתיבה אישית' המאפשרת לנשים לחלוק את חוויותיהן עם נשים אחרות. בספרה ניסתה להציג ביקורת

15 Yael Shenker, 'Choosing One's Life: Identity-swapping Plots in Popular Fiction by Israeli Haredi Women', *Israel Studies*, 22, 1 (2017), pp. 191-194

16 מסיבה זאת יוצרות כמו חנה בת שחר, נעמי רגן, יוכי ברנדס, מירה מגן ואחרות אינן נכללות בספרות הנשית החרדית. על ייצוגים של נשים אורתודוקסיות בסיפורת האמריקנית ובסיפורת הישראלית שאינה מיועדת לקהל החרדי ראו: Barbara Landress, *Her Glory all Within: Rejecting and Transforming Orthodoxy in Israeli and American Jewish Women's Fiction*, Academic Studies Press, Brighton, MA, 2012

17 Alyse Fisher Roller, *The Literary Imagination of Ultra-Orthodox Jewish Women: An Assessment of a Writing Community*, McFarland & Co., Jefferson, NC 1999, pp. 18-20

18 Ibid., pp. 2-3

19 Karen E. H. Skinazi, *Women of Valor: Orthodox Jewish Troll Fighters, Crime Writers, and Rock Stars in Contemporary Literature and Culture*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ 2018, p. 130

20 אורלי לובין, 'מה אקרא', *מפנה: במה לענייני חברה*, 55, 33-37 (2007), עמ' 34.

על הספרות הנשית החרדית בהקשר של יהדות וסוגיות פמיניסטיות.²¹ יעל שנקר עסקה בהרחבה בספרות הנשית החרדית המתפרסמת בישראל בשפה העברית. מחקרה מתמקד ב'אחר המדומיין' המיוצג בטקסטים הללו – 'החילוני', 'הגבר', 'החייל' או 'האם השכולה' – ככינונה של הזהות הנשית החרדית ובהצבעה על האופן שבו הופעתם של ה'אחרים' בזהות החרדית מאפשר להרחיב באמצעות הבידיון את גבולות הקהילה ובה בעת גם להגן עליהם.²²

שנקר מתארת קבוצת כותבות חרדיות אנגלו־סקסיות שהתגוררו או מתגוררות בישראל וכותבות בשפת האם שלהן, באנגלית, כגון: שרה שפירו, ליבי לזווניק ושושנה שוורץ. לטענתה מי שהגיעו מקהילות חרדיות מחוץ־לארץ, קהילות שהן עצמן מגדירות כ'פתוחות יותר', מערערות על גבולותיה של החרדיות הישראלית ומשמשות לה תמונת מראה.²³ לטענתה האופציה החרדית האמריקנית נוכחת בישראל לא רק באמצעות מהגרים חרדים מארצות הברית, אלא גם בשדה הספרותי עצמו.²⁴ יואל פינקלמן מציין כי מספר לא מבוטל של כותבים חרדים באנגלית חיים כיום בישראל ומבטאים בכתיבתם חרדיות אמריקנית על הלך הרוח, הרגישויות הדתיות, התרבותיות והאידיאולוגיות שלה.²⁵ מדבריהם עולה כי על השיח הנשי החרדי בישראל עשויות להשפיע ספרות אמריקניות שלחיהן ולתפיסת עולמן ניתנים ייצוג וביטוי ספרותי.

במאמר זה אני מבקשת להדגים את הפוטנציאל הביקורתי הטמון בשדה הספרותי באמצעות עיון ברומנים המוקדמים של מלכה שפס, שספריה המתורגמים התקבלו באופן בולט בשדה הספרות החרדי הישראלי. שפס, כאמור, היא גיורת שקיבלה על עצמה אורח חיים חרדי. קימי קפלן סבור שהחרדי הממוצע שנחשף לסיפור חייהם של החוזרים בתשובה, לומד באמצעותו על עולמו ועל אורח חייו של ה'אחר' ועל התרבות שממנה הוא מגיע.²⁶ אני טוענת כי הביזוגרפיה של שפס, שבאה לידי ביטוי ביצירתה הספרותית, הביאה להיווצרות סוכנת שינוי, אפשרה את חדירתם של מסרים חדשים לקהילה החרדית בישראל והרחיבה את גבולות השיח.²⁷ ייחודן של יצירותיה של שפס, שנמנית עם מייסדותיו של שדה הספרות הנשי החרדי, ניכר על רקע התקופה שבה נכתבו ויצאו לאור בישראל.

Fisher Roller, *The Literary Imagination of Ultra-Orthodox Jewish Women*, p. 4 21

שנקר, 'ספרות הנכתבת על ידי נשים חרדיות'. 22

שם, עמ' 17. 23

Shenker, 'Choosing One's Life', pp. 204, 207 24

Finkelman, *Strictly Kosher Reading*, pp. 25-26 25

קימי קפלן, *בסוד השיח החרדי*, מרכז זלמן שזר, ירושלים 2007, עמ' 255-256. 26

על ה'בעייתיות' הטמונה בסיפורי תשובה מפורטים מעידה נועה ירון־דיין: 'את ספרי מקימי כתבתי מתוך תקווה שאף חרדי לא יקרא אותן. עשיתי כל מה שיכולתי. החל מבחירה מושכלת בהוצאה חילונית, דרך כריכת הספר שעליו מצולמת אשה'. נועה ירון־דיין, 'לא רק שחור־לבן', *צריד עיון*, <https://did.li/iyun-org-il-article>, 25.7.2017 (אוחזר ב־18.1.2022). 27

גרזן ספרותי

מלכה שפס נולדה באוהיו בשנת 1948 למשפחה נוצרית פרוטסטנטית ונקראה מרי אליזבת קרמר. בצעירותה, מעידה שפס, חיפשה את דרכה התאולוגית ולא מצאה את התשובות שחיפשה בנצרות או בפילוסופיה הכללית. בזמן לימודיה בקולג' סווארת'מור יצאה לתקופת מחקר באירופה, שם החליטה להתגייר. לדבריה היא נחשפה לעדויות השואה בגרמניה וחשה הזדהות עם העם היהודי. לקראת סוף שנות השישים פגשה את דוד שפס, שגדל בניו יורק במשפחה יהודית קונסרבטיבית. דוד שפס חזר בתשובה לאחר שהכיר יהודים שומרי מצוות בקמפוס במסגרת ארגון 'הלל'. השניים התחתנו ב-1968. במהלך לימודי הדוקטורט שלהם באוניברסיטת הארוורד, היא במתמטיקה והוא בלימודים קלאסיים, הם בחרו לקיים אורח חיים אורתודוקסי, ובשנת 1972 עלו לישראל וקבעו את מושבם בבני ברק.²⁸ כאשר הבינו שהם מתמודדים עם בעיית פוריות החליטו בני הזוג לאמץ ילדים. בתחילת שנות השמונים חוו משבר אישי, כאשר תינוק שגידלו נלקח בידי אמו. בשנות התשעים ניהלו מאבק משפטי נגד הורים ביולוגיים של שני ילדי אומנה שביקשו להשאיר בחזקתם. כל המרכיבים האוטוביוגרפיים הללו מצאו ביטוי ספרותי בספריה. במילותיה של שפס: 'בכל פעם שאני צריכה לייצר דמות חדשה אני לוקחת את האישיות שלי, מורידה כמה חסרונות במין גרזן ספרותי, וזה הגרעין של הדמות'.²⁹

לאחר שזכתה להצלחה כמתמטיקאית ולקביעות באוניברסיטת בר-אילן, החלה שפס לפרסם רומנים חרדיים בשם העט רחל פומרנץ. נורית גוברין סבורה כי השם שיוצר בוחר לעצמו, לא פחות מן השמות שהורים בוחרים לילדיהם, מצביע על זהותו, על המשמעות שהוא רואה בה ועל המסר שהוא מעוניין להעביר לקוראיו.³⁰ בחירתה של שפס מעידה על זהות של אישה חרדית אשכנזייה מבית ועל רצון להשתייך לקהילה שאליה הצטרפה בבגרותה. שפס בחרה בשם היהודי התנ"כי רחל, שמקובל גם בעברית וגם באנגלית, ובשם המשפחה היהודי אשכנזי פומרנץ. שם המשפחה פומרנץ מזוהה עם משפחות שאחד מאבותיהן התפרנס ממכירת תפוזים, שכן בגרמנית וביידיש 'פומרנץ' הוא תפוז. תפוז הוא סמל ארץ-ישראלי הנקשר בהתיישבות העובדת, וגיבורותיה של שפס שמבקרות לראשונה בישראל, מבלות תקופת זמן בהתנדבות כפרדסי הקיבוץ, טרם

28 חנן גרינווד, 'לחוסר לימודי הליכה יש מחיר גבוה משחושבים', מקור ראשון, 15.10.2017, <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/11/ART2/897/682.html> (אוחזר ב-17.1.2022); אפרת כהן, 'הכירו את מלכה שפס, הדיקנית החרדית הראשונה באקדמיה', הידיעות, 15.2.2016, <https://www.hidabroot.org/article/192026> (אוחזר ב-18.1.2022); נטלי גרויסמן, 'נפלאות התבונה והאמונה', ידיעות אחרונות, 20.4.2014, עמ' 12-15; שרלוט הללי, 'בדרך מהאוניברסיטה להפכת פרופסור שפס לסופרת החרדית רחל פומרנץ', הארץ, 11.3.2003, <https://www.haaretz.co.il/misc/1.867998>, (אוחזר ב-18.1.2022).

29 גרויסמן, שם, עמ' 13.

30 נורית גוברין, קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה, גוונים ואוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2002, עמ' 422.

חזרתן בתשובה.³¹ הקיבוץ בספריה של שפס אינו מקום רומנטי למתנדבות האמריקניות, אלא תחנה בישראל שממנה הן ממשיכות למקום שבו חייהן עתידים להשתנות, לירושלים. גם בשם המשפחה שבחרה לעצמה כשם עט, שם משפחה שאינו מעוברת ואינו מצלצל כישראלי, מובלע המתח שבין יהדות מסורתית יידישאית ובין ישראליות חילונית, נושא שחוזר על עצמו בספריה.³²

שפס החלה לפרסם את ספריה בשנות השמונים והתשעים של המאה ה־20, תקופה שבה רווחה תופעת הכתיבה בשם עט בעיתונות ובספרות החרדית.³³ לדבריה של שפס, השימוש בשם עט נועד להסתיר את זהותה ככותבת שהיא חברת סגל באוניברסיטה, כדי לא למנוע את קידומה באקדמיה.³⁴ אפשר להניח ששם העט סייע להתקבלות הרומנים שלה, שנחשבים נועזים לתקופתם. לפי תפיסתו של פייר בורדייה הקורא, כצרכן תרבות, 'מסמן' את עצמו באמצעות שם המחבר ואף מבטא את זהותו באמצעותו.³⁵ בחברה החרדית יש חשיבות רבה לזיהוי של היוצר ושל היצירה כ'כשרים'. טקסטים שלא נכתבו בידי סופר מן הקהילה ומאשר את ערכיה, לא יאושרו לקריאה. בראשית דרכה אפשר שם העט רחל פומרנץ לקהל הקוראות את ההזדהות הזאת ולא עימת אותן עם זהותה המורכבת של פרופ' מלכה שפס. על כריכות ספריה לא צוינו פרטיה הביוגרפיים ולא העובדה שהיא מתמטיקאית מצליחה הנשואה למרצה ללימודים קלאסיים. ברבות השנים התפרסמה זהותה של שפס, אך שם העט נשאר.

סדר פרסום ספריה של שפס שונה מסדר כתיבתם, ולא במקרה. שפס מספרת כי תחילה נדחתה על ידי מוצאים לאור חרדים כאשר הציעה להם את הרומן הראשון שכתבה, **עת לקרוע ועת לתפור** (*A Time to Rend, A Time to Sew*), שהכיל תכנים פמיניסטיים חריגים במובנים של ספרות חרדית, ולכן פנתה לכתיבת ספר עיון על השואה.³⁶ ספר זה, **מכור הברזל** (*Wings above the Flames, 1985*), התקבל לפרסום בקלות ואחריו כבר נחשבה סופרת 'רצינית'. ספרה **פרח בר** (*Wildflower*) נדפס בארצות הברית כבר בשנת 1989. הרומן, שעוסק בתכנים שלא היו מקובלים אז, כמו: זוג העומד על סף גירוש או תיאור

31 ספרה של שפס מ־2015 נקרא *Orange Groves*.

32 מלחי מציינת כי שמות שאינם מעוברתים הם מאפיין של שמות הסופרים החרדיים ושל שמות העט החרדיים. שם בעל צלצול ישראלי מובהק שייך בדרך כלל לסופרים בעלי תשובה. מלחי, **ספרות הילדים החרדית**, עמ' 9.

33 מלחי סבורה שהכתיבה בפסבדונים נובעת מחשש מביקורת חברתית על הנכתב. ראו שם. התופעה מוכרת בעיקר בדור הראשון של הכותבות החרדיות, אך קיימת עדיין גם בימינו. כך, בין היתר, רות ליכטנשטיין פרסמה בהמודיע את שמה באופן מקוצר, ר. ל-ן. סופרות אחרות בחרו בשם עט נשי בודי, למשל, חוה רוזנברג כתבה גם בשמות העט ח' רוזן, א' שרי, אלישבע שין, נאווה ונעמה, הסופרת מנוחה פוקס פרסמה בראשית דרכה תחת שם העט מם פוקס, והסופרת שרה פכטר השתמשה בשם הבדוי מלי גרין. בספרות המתח החרדית הישראלית ישנם כותבים שבוחרים לכתוב בשם שאינו מזוהה מגדרית, יאיר וינשטוק/מ' ארבל או הסופרת רות רפפורט/יונה ספיר.

34 גרינווד, 'לחוסר לימודי הליבה יש מחיר גבוה משחושבים'.

35 פייר בורדייה, **שאלות בסוציולוגיה**, רסלינג, תל אביב 2005, עמ' 156.

36 גרויסמן, 'נפלאות התבונה והאמונה', עמ' 15.

משפחתו החילונית של ילד האומנה, המתין כ־15 שנה עד לתרגומו ויצא לאור בעברית בשנת 2004. עם זאת ספר ההמשך של פרה בר, פרחי קקטוס (*Cactus Blossoms*), המכיל תכנים שמרניים יותר, יצא לאור בעברית בשנת 1999, שנתיים בלבד לאחר צאתו לאור בארצות הברית. כאשר בשלו התנאים יצא לאור גם הרומן עת לקרוע ועת לתפור באנגלית בשנת 1995 ובעברית בשנת 1997. הרומן הרים סביב לה (*As Mountains around Jerusalem*), שבמרכזו תהליך התגירותם של שני צעירים, יצא לאור באנגלית בשנת 1999 והמתין זמן רב לתרגומו לעברית, עד לשנת 2018. ספרה השישי שתורגם לעברית בשנת 2021, כחולמים (*Crossing the Divide*), עוסק בשאלת העלייה לארץ ובקשיי ההתאקמות של יהודים אמריקנים בישראל על רקע האנתפאדה הראשונה. הרומן יצא לאור באנגלית בשנת 2007. שלושה רומנים של שפס לא תורגמו לעברית: *Bells and Pomegranates* (2012) ו־*Orange Groves* (2015) עוסקים בקשייהם של חוזרים בתשובה אמריקנים ובילדיהם שבגרו. במרכז ספרה האחרון, *Bridges Across the World* (2021), עומדות מתמטיקאית לא־יהודייה וחברתה שבחרה להתגייר ולעלות לישראל.

שפס מעידה שהרומנים שלה לא נחשבו חומר קריאה ראוי לבנות סמינר בישראל בשל המתירנות שבהם.³⁷ עת לקרוע ועת לתפור, למשל, לא הוצעו בספריות הסמינרים בגלל סצנות המתארות פגישות למטרות שידוך בין בחור לבחורה, ועיסוק בסוגיות פמיניסטיות מובהקות. על כך העירה שפס בהומור וציינה שהאיסור על הכנסת ספריה לספריות בתי הספר רק העלה את נתוני המכירות ולא להפך.³⁸

אפשר לקשור את מרחב הפעולה היחסי שאפשר לשפס להוציא לאור את ספריה בתרגום לעברית אף שהם כוללים תכנים שאינם מקובלים בחברה החרדית הישראלית, לעובדה שהקוראות הישראליות רואות בשפס סופרת אמריקנית. קפלן מציין כי מערכת היחסים בין החרדיות האשכנזית בארצות הברית ובין החרדיות האשכנזית בישראל מורכבת. החרדים בישראל סבורים שהחיים באמריקה השפיעו על היהודים החרדים במדינה, וכתוצאה מכך הם אדוקים פחות מן הישראלים.³⁹ לטענת רותי קפלן הספרות החרדית האמריקנית מתאפיינת בפתיחות רבה יותר, ומקדימה את זו הישראלית בכתיבתה על נושאים שנחשבים לרגישים כמו פגישות שידוכים, משפחות חד־הוריות, בעיות חינוכיות מורכבות ועוד. גבולות הספרות האמריקנית גמישים יותר, היא מציינת, ומה ש'אסור' לישראליות לכתוב, לאמריקניות כבר 'מותר'. הדבר בא לידי ביטוי גם בספרות המתורגמת מאנגלית לעברית. כאשר הספרים הללו יוצאים לאור בעברית, הם מתקבלים ביתר סלחנות. קפלן משערת שיש לכך קשר לעובדה שהציבור החרדי השמרן יותר אינו נוהג לקרוא ספרות מתורגמת מלכתחילה. מספרות שנכתבת במקורה בעברית, לעומת זאת, מצופה לעמוד באמות מידה של הקהילה בישראל.⁴⁰

37 הליי, בדרך מהאוניברסיטה נהפכת פרופסור שפס לסופרת החרדית רחל פומרנץ'.

38 Malka Schaps, 'The Filtered Voice: Genre Shifts in Orthodox Women's Fiction', <https://u.math.biu.ac.il/~mschaps/filtered.htm> (אוחזר ב־18.1.2022).

39 קפלן, 'אורתודוקסיה וחרדיות באמריקה ובישראל', עמ' 308-309.

40 ריאיון שערכתי עם הסופרת החרדית הישראלית רותי קפלן ב־21.4.2021.

אחד ההסברים האפשריים להבדלים הללו בין הספרות החרדית האמריקנית ובין הספרות החרדית הישראלית, הוא התלות של הספרות החרדית הישראלית בעיתונות החרדית. שלא כמו הספרות החרדית האמריקנית שפונה לקהל רחב של קהילות חרדיות דוברות אנגלית בארץ ובעולם, רוב הספרים החרדיים בישראל מתפרסמים קודם כול בעיתונות החרדית כסיפור בהמשכים ורק לאחר מכן יוצאים לאור כרומן. הסיבה העיקרית לכך היא כלכלית. הסופרות כותבות מלכתחילה למגזר מצומצם ואינן יכולות להתפרנס מכתבתן רק באמצעות תמלוגים. תרבות השאלת הספרים הנרחבת בחברה החרדית מביאה לכך שהציבור קורא – אך אינו קונה.⁴¹ לפיכך הסופרות החרדיות, שרובן מפרנסות כמעט יחידות, שמחות על ההזדמנות להתפרנס מכתובה מבלי להיכנס להרפתקה הכלכלית הכרוכה בכתבת ספר מתחילתו ועד סופו. לתלות זו יש מחיר: על העיתונות החרדית בישראל מוטלת צנזורה שמשנתה מעיתון אחד למשנהו, והסיפורים המתפרסמים בה מותאמים לדרישות העיתון הספציפי. התוצאה, לטענת קפלר, היא ספרות שאינה משקפת את מורכבות המציאות ולפיכך אינה ממלאה את תפקידה החברתי.⁴² כך יכול להתפרסם סיפור שלם על חיי משפחה, ואף מילה על מה האישה מרגישה כשבעלה נכנס הביתה. סיפור ארוך על שכונת מגורים, ואף מילה על הרוע שעלול להסתתר בפאתי שכונה זו. המחנכים והמחנכות בסיפורים הם לרוב מושלמים, ואם אינם מושלמים זה עוד יותר מושלם, כי הם עובדים על עצמם כדי "להשתלם".⁴³

על הקשר שבין כתיבה נשית לרווחה כלכלית הצביעה וירג'יניה וולף במסותה המפורסמת 'חדר משלך'. וולף טענה שללא הכנסה קבועה ובטוחה וללא חדר עם מנעול אי אפשר לכתוב ספרות. חירות אינטלקטואלית מותנית, לטענתה, בתנאים חומריים.⁴⁴ ברוחה של וולף אפשר להבין מדוע מעט סופרות חרדיות ישראליות בוחרות לדלג על פרסום סיפור בעיתונות ולבחור במסלול כתיבת ספר מתחילתו ועד סופו. באותו אופן אפשר גם להבין את הבסיס לחירות שממנה נהנית שפס. שפס, שכאמור החלה לכתוב רק לאחר קבלת הקביעות באוניברסיטה, אינה כותבת למחייתה. עובדה זו מאפשרת לה להישאר נאמנה לתכנים שהיא מבקשת להעלות על הכתב בלי להזדקק לאישורו של המבקר בעיתון.

41 ז'נאן בסול, 'המון קוראים בחברה החרדית, אבל מי סופר?', *הארץ*, 14.9.2017.

42 <https://tinyurl.com/yc353w6t> (אוחזר ב־24.8.2022).

43 מציאות זו משמרת מעגלי פיקוח שהקולנוע החרדי הנשי, לצורך ההשוואה, אינו כפוף לו עוד. יצירות הקולנוע החרדי אינן נזקקות עוד לאישורן של 'נשות חינוך', ועם השנים שמה של יוצרת מוכרת היה ל'הכשר' מספיק דיו לקהל. לטענת מרלין וניג, למן שנת 2010 אפשר לדבר על גל חדש בקולנוע הנשי ועל סרטים המכילים ייצוגים חדשים של נשים חרדיות ומצליחים לבטא בו קול שונה. מרלין וניג, *קולנוע משלהן: הגל הנשי חדש של הקולנוע החרדי*, רסלינג, תל אביב 2021, עמ' 18-19.

43 רותי קפלר, 'ספר, סופר וסיפור – תפקידה החברתי של הספרות', *צריך עיון*, 25.7.2017, <https://did.li/iyun-org-il-article> (אוחזר ב־18.1.2022).

44 וירג'יניה וולף, *חדר משלך*, משכל, תל אביב 2004, עמ' 116-119.

כפי שעולה מסיפור חייה, שפס מיטיבה לאחוז בשני הקצוות. כמי שבחרה בחירה מודעת בזהות החרדית, היא מצליחה להיכלל בשיח התרבותי המתקיים בתוך הקהילה ולהרחיב אותו בו בזמן. קווי המתאר של עלילות הרומנים שכתבה מסייעים לזיהוי של הטקסטים כ'כשרים'. הרומנים מתארים את תהליך חזרתן בתשובה של צעירות אמריקניות. העלילות שמרניות לכאורה, והרומנים מסתיימים ב'אילוף' הגיבורות ובתיאור נישואיהן והקמת הבית החרדי על פרטיו ודקדוקיו. החזרה בתשובה מתוארת כנובעת מהתעוררות רגש עמוק של רצון להשתייכות לעם ישראל או מהכרה בעליונותו המוסרית. הבחירה ביהדות החרדית מוסברת כזיהויה של זו כיהדות ה'אמתית' וה'מקורית'. רעיונות אלה מאשרים ומחזקים את הערכים המקובלים בקוראת החרדית מבטן ומלידה, שנולדה לתוך מציאות זו. עם זאת ספריה מפרים את המוסכמות החברתיות ופועלים גם בתחומים זרים לתרבות החרדית הישראלית.

מהו טיבן של ההפרות הללו, ומה אפשר את התקבלות ספריה המתורגמים של שפס בישראל אף שהם כוללים מסרים שאינם עולים בקנה אחד עם ערכי החרדיות הישראלית? אבקש לבחון את השאלות הללו באמצעות יישום המושג 'גנבת השפה' ולהראות כיצד דרכי המסירה של הרומנים יוצרים מעין 'מיסוך פואטי' לרגעים שבהם הרומנים 'גונבים את השפה' ומביעים מסרים חדשניים לתקופתם.

'גנבת השפה'

במאמרה המפורסם 'צחוקה של המדוזה' (1975) קוראת הלן סיקסו לנשים להיכנס אל השפה – 'שפת הגברים' – להבין אותה ולנכס אותה לעצמן. מאות שנים, קובעת סיקסו, הגישה היחידה שהייתה לנשים אל השפה הייתה באמצעות גנבה.⁴⁵ אלישיה אוסטריקר מציינת גם היא את השפה כשדה המאבק העיקרי להנחתן של נשים בשדה הספרות. מחקרה סוקר את מאפייני הכתיבה הנשית בשירה המודרנית ומצביע על טקטיקות שבאמצעותן פילסו נשים כותבות את דרכן אל מעוזי השיח התרבותי. לטענתה, 'נשים כותבות תמיד ניסו לגנוב את השפה'.⁴⁶ 'גנבת השפה' שאוסטריקר בוחנת מתקיימת במערכת ספרותית שבה הנשים מנסות לכבוש חלק מהטריטוריה הנשלטת בידי ההגמוניה הספרותית הגברית. אולם אי אפשר ליישם תאוריה זו כפשוטה בעולם הספרות החרדי המתאפיין בהפרדה מגדרית. כאמור, ספרות הקודש נכתבת ומיועדת ברובה לגברים וסיפורת החול נכתבת ומיועדת ברובה לנשים. אני מבקשת ליישם את המושג 'גנבת השפה' באופן מורחב, ולטעון כי עצם כינונו של שדה הספרות הנשי, ששפס נמנית עם מייסדותיו, היא מעשה של 'גנבה'.

45 הלן סיקסו, 'צחוקה של המדוזה', בתוך: דלית באום ואחרות (עורכות), ללמוד פמיניזם (מקראה): מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה הפמיניסטית (מגדרים) (תרגמה מצרפתית מיכל הראל), הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2006, עמ' 146.

Ostriker, *Stealing the Language*, p. 211 46

טרם התפתחותה של ספרות החול החרדית לא נשמע קולן של נשים חרדיות במרחב החברתי שבו מתקיימת עשייה תרבותית וספרותית. ספרות הקודש הגברית חסומה בפני נשים, שכן אך ורק יצירות תורניות שכתבו גדולי תורה נכללות בקנון. הנשים החרדיות, במונחיו של פייר בורדייה, חסרות את ההון התרבותי הדרוש להשתלבות במרחב, כלומר את המיומנויות, הבקיאיות והכישורים המאפשרים להכיר מקרוב מוצרי תרבות המזוהים באופן ממוסד כבעלי ערך גבוה.⁴⁷ בעולם המערבי ידע בתחומים כמו מדע, היסטוריה ואמנות יוצר הון תרבותי. בחברה החרדית לימוד תורה ולימוד גמרא ברמה גבוהה הם ההון התרבותי. מכיוון שדרכן של הכותבות החרדיות אל השדה הגברי חסומה, הן פנו ליצור שדה נפרד, מרחב שבו הן קובעות את כללי השיח ובו הן בעלות ההון. כך, באמצעות שעתוק הנורמות והמוסכמות החברתיות (שהוגדרו על ידי הממסד הרבני) לשדה הנשי, הן ניכסו אותן. מעשה זה של ניכוס 'שפת הגברים' וניסוחה מחדש בסוגה חדשה הוא תחבולה של נשים שהכוח אינו בידיהן, שמצליחות בכל זאת לפעול לשינוי חלוקת הון בשדה הייצור התרבותי החברתי הקיים.

אוסטריקר מכנה בשם 'כפילות' את אחת האסטרטגיות שבאמצעותן נשים בנות המאה ה־19 חתרו תחת ההגבלות החברתיות שהוטלו עליהן. מדובר למעשה בדו־ערכיות שמתעוררת בשעה שהכותבת מונעת על ידי עמדה שאסור לה לבטא אבל שהיא גם אינה יכולה להדחיק. הדו־ערכיות המוטמעת ביצירות מאפשרת שתי קריאות סותרות לכאורה, כאשר שני הרעיונות שבהן מוכחשים ומאושרים בו בזמן.⁴⁸ לטענתה של אוסטריקר השתמשו כותבות הפרוזה במאה ה־19 ב'אסטרטגיית הכפילות' כדרך לניצחון אמנותי. עוצמתם של הרומנים הללו נובעת מהמתח שבין הרעיונות שבהם ובין מה שנאמר למה שאסור לומר. בזמננו, הציפייה החברתית לעלילה בעלת מסר חינוכי בסיפורת ולכתיבה מותאמת לאורח חיים החרדי עלולה למנוע מן הכותבת החרדית לבטא אמירות שאינן קבילות חברתית, ולגרום לה לטשטש אמירות חתרניות נוסח 'אסטרטגיית הכפילות'.

ברוח זו אפשר לזהות דו־ערכיות ברומנים עת לקרוע ועת לתפור, פרחי קטוס ופרח בר, שמתאפיינים באמצעים פואטיים שתואמים את תפיסת העולם החרדית. למשל, הקפדה על סיומים סגורים וחיוביים. פואטיקה זו הולמת את האמונה בכך שיש בורא עולם ולצד זה את האמונה בהשגחה פרטית, וכן את רעיון שכר ועונש שמובילים לסיומים שבהם הגיבור הטוב מקבל את שכרו. השקפה זו מנוגדת לכתיבה המודרניסטית. מיכל ארבל סבורה שבתחילת המאה ה־20 התעצב סיום הסיפור מחדש בהשפעת אידאולוגיות וערכים אסתטיים חדשים. בעיניים מודרניסטיות נתפס סיום סגור ויציב כמוסכמה מלאכותית המייצרת מראית עין מטעה של יציבות קיומית ושל סדר חברתי חיובי שאינו

Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*, 47
 40-43; Polity Press, Cambridge, MA 1993; פייר בורדייה, 'המרחב החברתי והיווצרות
 הקבוצות' (תרגום מצרפתית גדי אלגזי), *תיאוריה וביקורת*, (2011), 39-38, עמ' 236-237.

Ostriker, *Stealing the Language*, pp. 10-11, 41 48

קיים בפועל.⁴⁹ יצירותיה של שפס, וכמוהן מרבית הסיפורת הנשית חרדית שנכתבה בד בבד אליהן ולאחריהן מתאפיינות בסגירה הרמטית של כל קצוות הסיפור, בפתרון הקונפליקטים ובהתייצבות.

אפשר לשער שספריה של שפס ושל כותבות חרדיות אחרות חלוצות הכתיבה הנשית נשענים על דגם כתיבה האופייני לרומנים של המאה ה-19, שנחשבים לחומרי קריאה 'נקיים' ושמרניים יותר מן הספרות העכשווית. על פי שפס נחשפו הסופרות החרדיות האמריקניות לספרות אוניברסלית קנונית.⁵⁰ אפשר לזהות בכתיבה מאפיינים מסורתיים נוספים, כמו כתיבה על בסיס מודלים עלילתיים קונוונציונליים, מסירת העלילה בסדר כרונולוגי, יצירת דמויות בעלות מלאות ראיסטית ושימוש במספר כלי-יודע.⁵¹ כך יוצאות גיבורותיה של שפס למסע של חיפוש שהוא גילוי של מרדנות, אך הוא מסתיים בהגעה ליעד המיוחל ובהשבת הסדר על כנו. הן מחפשות אחר זהותן היהודית, משלימות מהלך של חזרה מלאה בתשובה ונהיות מנערות מתלבטות לרעיות ולאמהות חרדיות. בעלילות הספרים חלה התקדמות קווית שעוקבת אחר ציר הזמן, ואפשר למצוא בהם קווי עלילה ברורים. שלושת הרומנים מתחילים בנקודת זמן מסוימת ומתקדמים מבלי לשבש את סדר המסירה. הכרעה פואטית זו מעבירה תחושה של מהלך מובנה וברור, שיש לו נקודת התחלה ונקודת השלמה. גיבורותיה של שפס עוברות תהליכי עומק של התקרבות ליהדות, של חזרה בתשובה ושל שיפור המידות. הזמן הקווי מצביע על תפיסת מציאות: בכל שנה שעוברת הן חכמות ומנוסות יותר, לחייהן יש משמעות והזמן שחולף אינו עובר לריק.

הזמן הקווי תורם גם לתחושת הראליזם. הדמויות ברומנים, על שלל תכונותיהן, נטועות בתוך רקע משפחתי וחברתי תחום ומוגדר היטב. פישר רולר מזהה את הנטייה לכתיבה אוטוביוגרפית כתכונה מרכזית של הכותבות החרדיות, שמבדלת אותן מהכותבות במגזר הכללי. לטענתה, גם מה שמוגדר ככתיבת בידיון נושא אופי ראיסטי ומחקה סגנון של 'סיפור אישי' שכביכול מבוסס על פרטים ביוגרפיים.⁵² הראליזם מסייע לתפיסת היצירות הנשיות כבעלות מסר חינוכי-מוסרי, כאלה שיש ערך מוסף בקריאתן. שפס, כאמור, כותבת בהשראת סיפור חייה. הרומנים פרי עטה עמוסים בפרטים ראיסטיים עד כדי רושם של ניסיון לטשטוש הבידיון. בדברי התודה המובאים בפתיחת הרומן **עת לקרוע ועת לתפור** היא אף הוסיפה הצהרה בזו הלשון: 'רוב הסיפורים והרבה ממקרי האפליה המתוארים בספר זה הם עובדות אמיתיות שקרו לאנשים המוכרים לי אישית. עם זאת – הדמויות כולן בדויות'.

49 מיכל ארבל, **תם ונשלם? על דרכי הסיום בסיפורת**, הקיבוץ המאוחד, בני ברק 2008, עמ' 107.
50 Malka Schaps, 'The One-way Mirror: Israel and the Diaspora in Contemporary Orthodox Literature', *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 16, 2 (1997), p. 34
51 הלל דלסקי, **מוסכמות יסוד של הרומן במאה התשע-עשרה**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה 2003, עמ' 15-19.
52 Fisher Roller, *The Literary Imagination of Ultra-Orthodox Jewish Women*, p. 139

נקודה זו מאפשרת את זיהויה של שפס כסוכנת שינוי ביתר שאת. באמצעות יצירת דמויות בעלות מלאות ראליסטית שפס מחקה את המציאות ומעוררת שאלות על המסורות ועל המוסכמות בקהילה החרדית, עד שנדמה שאנו חורגים מגבולות הבידיון ודנים בגבולות המציאות.

במישור אחר מאמרה של מורן בנית על היבטים חתרניים הנוגעים לייצוגים גבריים שונים בסרט החרדי המיועד לצפייה ביתית, מתבונן בסרט החרדי כמרחב זמני ומגוון שמעניק לצופיו הזדמנות לנהל משא ומתן מתווך עם זהויות גבריות אחרות, בין היתר של חילונים, דתיים ובעלי תשובה.⁵³ האמצעים הפואטיים שמפעילה שפס פועלים באופן דומה ומעניקים לקוראות הרומנים מרחב בטוח שבו אפשר לשאת ולתת עם זהויות נשיות אחרות. כך המספר ברומנים, המספר הכל־יודע, מכוון לקריאה 'נכונה' של המציאות המתוארת ביצירה, ולמעשה מאפשר לקוראות לנהל משא ומתן עם הזהויות השונות הנפרשות לפנין ב'טיול לאמריקה' באופן מותאם ומתווך.

עד כה הודגם כיצד אמצעי המסירה השמרניים של שלושת הרומנים תואמים את תפיסת העולם החרדית. על פי אוסטריוקר, הקורא האינטליגנטי אמור לא ליפול בפח שטומנת לו הכותבת. הסגנון מבהיר לנו שהטקסטים מתכוונים לשני דברים יחד: גם למשתמע כמובן מאליו מתוך הטקסט וגם להפך ממנו.⁵⁴ בהתאם לכך אבקש לדון בדרכים שבהן התאפשרה חידרתם של מסרים אחרים לספרות החרדית הישראלית באמצעות יישום אסטרטגיית כתיבה נשית נוספת שעליה מצביעה אוסטריוקר: Revisionist Mythmaking, קריאה של סיפורים מיתולוגיים מנקודת מבט נשית. המונח מצביע על תהליך של ניכוס, פירוק ופירוש מחדש של מיתוסים מן התרבות הכללית.

אוסטריוקר טוענת כי בשימוש במיתוסים טמון כוח כפול. ראשית, המיתוס מתפרש כאובייקטיבי וכחיצוני לכותב. מכיוון שמדובר ב'רכוש הציבור' הוא מעניק סוג של סמכות שאינה נלווית לקולו של מי שכותב על נושאים פרטיים. את גנבת השפה בספרות שכותבות נשים חרדיות אבחן באמצעות טיפול באתוס ולא במיתוס. אסטרטגיית ה־Revisionist Mythmaking מתבטאת ביצירות הללו באמצעות כניסה לאותם 'מקדשים' תרבותיים המכילים את ערכי היסוד המקודשים לחברה החרדית ופירוק אתוסים מכווננים שהתקבלו והוגדרו על ידי הסמכות הרבנית. הערכים המקודשים לחברה החרדית בזמן כתיבתם ופרסומם של הרומנים נבחנים על בסיס מודל חברת הלומדים שרווח בקהילה הליטאית בישראל, הקהילה שבה ממקמת שפס את גיבורותיה, לצד ההנחה כי החברה החרדית בישראל נוהגת בהתאם לדפוסי 'תרבות המובלעת', כפי שהראה עמנואל סיון.⁵⁵ פינקלמן סבור שלספרות החרדית יש תפקיד מכריע בחיזוק 'תרבות המובלעת' ובניסיון

53 מורן בנית, 'פנטזיה על קיום גברי אחר: זהויות גבריות בקולנוע החרדי', בתוך: סנדרה מאירי ואחרות (עורכות), זהויות בהתהוות בתרבות הישראלית: ספר היובל לכבוד נורית גרץ, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה תשע"ג, עמ' 342-343.

54 Ostriker, *Stealing the Language*, p. 89

55 עמנואל סיון, 'תרבות המובלעת', אלפיים, 4 (1991), עמ' 45-98.

הגבהת המחיצות בין הספרות 'שלנו' לספרות 'שלהם'.⁵⁶ הכרוסום בשני האתוסים הללו נובע הן מסיפור חייה הייחודי של שפס, שהציב אותה בעמדת ה'אחרת' לקהילה החרדית הישראלית בת זמנה, הן מהיכרותה המעמיקה ומהשתייכותה הרעיונית והתרבותית לקהילה היהודית האמריקנית.

יש להתחיל את הדיון באתוס 'תרבות המובלעת' בחתירה תחת ניסיון ההתבדלות הגאוגרפי של החברה החרדית הישראלית. שפס לוקחת את קוראותיה למסע בדפי הרומן במרחב גאוגרפי זר, ועלילותיה נעות תדיר בין ארצות הברית לישראל. במאמר שכתבה על הספרות החרדית היא מציינת תופעה לא־סימטרית, שהיא מכנה בשם 'מראה חד־צדדי': יהודי התפוצות יכולים לראות אך לא להיראות. ישראל מוזכרת במרבית הרומנים החרדיים שנכתבים באנגלית, ואילו התפוצות מוזכרות לעתים רחוקות ברומנים שנכתבים בעברית. הרומנים באנגלית מתייחסים לישראל באהדה ומציירים אותה כמקום מגורים נחשק, ואילו הרומנים בעברית מתייחסים לתפוצות בהסתייגות, מחשש שכתובה על הקהילות בחוץ־לארץ תעשה אותן לאפשרות מגורים לגיטימית לילדי ישראל. זאת ועוד, לטענת שנקר אמריקה, ובייחוד ניו יורק, מוצגת לעתים קרובות בספרות החרדית הישראלית כמרחב מבלבל ועל כן מסוכן.⁵⁷

כאמור, הרומנים של שפס אינם מציירים את אמריקה כמרחב מסוכן ואינם נרתעים מלעסוק בה בהרחבה. הם מציגים את סיפור חייהן של גיבורותיהם טרם חזרתן בתשובה, החל בתיאור המטבח הלא כשר והנאתם של בני המשפחה היהודים מחזיר ומפירות ים, דרך חילול השבת בפרהסיה וכלה בדיונים עם דמויות אתאיסטיות שמעלות טענות מוצקות של כפירה באלוהות. הרומנים אינם מהססים לתאר לבוש לא צנוע שאזכורו צורם לעין חרדית, כמו 'גופיית הטריקו' שברברה שלבשה בעברה, ואף רומזים להתנסויות מיניות קודמות. יתר על כן, הם מדגישים את ערכי המוסר במשפחותיהן של גיבורותיהם, שאינן קרובות ליהדות, ואת ההומניזם שמניע אותן. הם מעניקים לקוראות הצצה לקהילות קונסרבטיביות, ומאזכרים זרמים נוספים ביהדות שהאורתודוקסיה שוללת. ככלל, הקהילות החרדיות האמריקניות מתוארות באור חיובי וכמקום שהוא אפשרות קיום לגיטימית לאדם החרדי.

החתירה תחת גבולות 'תרבות המובלעת' מתבטאת ברומנים ביטוי של ממש באמצעות עיסוק בסוגיות פמיניסטיות. קימי קפלן גורס כי אפשר לקשור את השינוי שחל בשיח הנשים החרדיות בישראל משנות השמונים ואילך על חוויית העבודה מחוץ לבית, הפנאי, הזוגיות, ההורות ודיני המשפחה, להשפעת החרדיות האמריקנית. הנשים החרדיות האמריקניות חשופות לערכי הפמיניזם זה עשורים. לטענתו של קפלן כמה מהערכים הפמיניסטיים הללו עברו בתהליך לא־מודע ובלתי סדור פרשנות מחודשת וחדרו לשיח הנשי החרדי בישראל.⁵⁸ שנקר סבורה כי ספרות אמריקניות שספריהן מתורגמים לעברית הן מקורות

Finkelman, *Strictly Kosher Reading*, pp. 85-86 56

Shenker, 'Choosing One's Life', p. 193 57

קפלן, בסוד השיח החרדי, עמ' 222-244. 58

השפעה ברורים על הקהילה החרדית והספרותית בישראל. ברומנים אלה ניכרת השפעת הפמיניזם, והם מרמזים על הצורך בשינוי מעמדה של האישה החרדית.⁵⁹ לרומנים פרי עטה של שפס יש חלק בהחדרתם של ערכים פמיניסטיים לשדה הספרות החרדי הישראלי. הם מתמודדים עם טענות על מעמד האישה ביהדות, ובניסוחה של אחת הדמויות – עם הטענה כי היהדות היא דת פטרנליסטית וכי הנשים בה הן סוג ב'.⁶⁰ תמר אלאור טוענת, על רקע זמן כתיבתם של הרומנים, כי בקהילה החרדית בישראל נתפסה דעתנותן של נשים כאיום והיו הגבלות על האוריינות הנשית, בד בבד, הלגיטימציה לחשיבה ביקורתית, עצמאית, לוגית, 'גברית', לא הייתה קיימת.⁶¹ מבחינה זו הרומנים נושאים זרעי שינוי. בשניים מהרומנים מתואר סמינר לצעירות אמריקניות. רוב הוויכוחים המתוארים בו נוגעים לסוגיות פילוסופיות ולשאלות של הגות יהודית, ולא להלכות יום־יומיות מעשיות, בנוסח חינוך לבנות בבית יעקב באותן שנים. הצעירות מצטיירות כדמויות חריפות שכל הנחושות להוכיח ש'היהדות היא שקר'. כאשר ברברה, גיבורת פרח בר, מביעה הסתייגות מן הוויכוחים עם המרצים בנוסח הזה, יוצאת ננסי, נערה הלומדת אתה באותה כיתה, נגד גישתה הפסיבית:

'את לא מבינה', אמרה ננסי בלהט, 'שהוויכוחים הם לב לבו של העניין? [...]'
 'נראה לי שאת צריכה להיאבק על החיים שלך ועל חירותך', אמרה ננסי, 'ובמקום זה את יושבת שם בכיתה, כמו חלק בלתי נפרד מהכסא, ונותנת לרב רייכמן להאכיל אותך כל מה שהוא רוצה'.⁶²

למעשה הרומנים מציעים אפשרות של 'פמיניזם חרדי' המדבר על שילוב של החיים הדתיים עם הגשמת השאיפות ומימוש הכישרונות, ולא על יציאת נשים לעבודה לצורך פרנסה בלבד. הטקסטים מתארים את חדות הלמידה ואת חיי הסטודנטים היהודים האמריקנים בקולג' ובאוניברסיטת הארוורד בחיוב, ומציבים במרכז המציאות הבדויה נשים אקדמאיות, חוקרות ואינטליגנטיות, שמצליחות לשלב קריירה מצליחה עם חיי משפחה למרות הקשיים הכרוכים בכך.

כפי שתואר, 'תרבות המובלעת' מתנגדת לחשיפתם של חברי הקהילה לטקסטים שאינם פנים־קהילתיים. הרומנים מפרים זאת. ברומן פרח בר, למשל, חבויים אזכורים של יצירות שנחשבות להשפעה זרה שהחברה החרדית מקפידה להתגונן מפניה. ההרמזים הללו חריגים בספרות הנשית החרדית, שאינה מאזכרת יצירות שיוצריהן אינם שומרי תורה ומצוות.⁶³ וולפגנג איזר מציין כי הטקסט הספרותי מורכב גם ממבחר של הרמזים

59 Shenker, 'Choosing One's Life', pp. 204, 207

60 רחל פומרנץ, פרח בר (תרגמה רונית הופנר), הוצאה עצמית, בני ברק 2004, עמ' 134.

61 תמר אלאור, משכילות ובורות: מעולמן של נשים חרדיות, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 41, 163-164.

62 פומרנץ, פרח בר, עמ' 34.

63 יצירות חרדיות ישראליות מקפידות לא לציין את העובדה שהן קוראות ספרות כללית, אף שיש מקום להניח שהן עושות זאת. על השאלה המרומזת כיצד אפשר לכתוב ספרות מתח בלי לקרוא

שהם הפניות מרומזות ליצירות ספרות או אמנות אחרות. ההרמזים הללו מספקים קווים מנחים לדו־שיח בין הטקסט לקורא ומסגרת שבה אפשר לארגן את משמעות הטקסט.⁶⁴ כך הרגע שבו התאהב חיים בכרברה הוא הרגע שראה אותה ממתינה לו על ספסל, שקועה בקריאת הרומן **דניאל דירונדה**. בפגישות השידוכים ביניהם הרמיזות בטקסט מפנות לרומן מן המאה ה־19. האזכורים הללו צובעים את תהליך ההיכרות המסורבל בצבעים רומנטיים, ובמובן מסוים הופכים את הנערה החרדית הצנועה לגיבורה רומנטית ואת בחור הישיבה העצור לגיבור האידיאלי. ההרמזים ליצירות ה'לא־כשרות' ומיקומם בסיפור מחזקים את ההתכתבות בסיפור גם עם המסורת היהודית וטקסטים מספרות העולם. לקוראת החרדית הישראלית של שפס אין כלים לפרש את ההרמזים הללו, לכן הם משמשים כמעין שדר מוצפן, ש'שולח' אותה לנסות ולפרש אותם. בכך שפס חותרת תחת יסודות 'תרבות המובלעת' וכמו 'מכשירה' את לורד ביירון, ג'ורג' אליוט, ג'יין אוסטיין, אלייזה דוליטל ושרלוק הולמס.

שימוש מרכזי באסטרטגיית ה־Revisionist Mythmaking משמעו פירוק הקונוונציות החברתיות, בדרך כלל על ידי היישום הפשוט של הפיכת ה'אחר' לנושא המרכזי. בשנים שבהן נכתבו שלושת הרומנים הנדונים, התאפיינה הספרות החרדית הישראלית בכתיבה סטראוטיפית על האחר. שנקר מציינת שהדבר נובע מרצונן של הסופרות להגן על הקוראות מפני האיום הטמון בדמותן של הזר.⁶⁵ מציאות דומה מתארת ורד אלימלך במחקרה שעוסק בקולנוע החרדי. לטענתה, דמויות ה'אחר' בדור הראשון מתאפיינות בסטראוטיפיות ומבליטות את הפערים שבין הדמויות החילוניות ובין הדמויות החרדיות, אך מתחילת שנות האלפיים אפשר להבחין במערכת יחסים דיאלקטית שיש בה ממד של למידה ושל הפריה הדדית בין דמות ה'אחר' לדמות החרדי. לטענתה תפיסה זו מנוגדת לעמדה החרדית האידיאולוגית הרבנית ומבטאת שיח תרבותי חדש בקולנוע החרדי.⁶⁶ יעל שנקר עמדה על מרכזיות דמותו של ה'אחר' ברומן פרחי קקטוס. מחקרה מצביע על היחס האוהד של הרומן 'לאחרים' בחברה החרדית, ועל האופן שבו הרומן מותח ביקורת

ספרות כללית כזו, עונה הסופרת רות רפפורט/יונה ספיר: 'ספרות זרה היא לגמרי מחוץ למחנה. יש בה כל כך הרבה רע, שאי אפשר להוציא ממנה משהו טוב'. ישראל פלר, 'יונה ספיר בראיון חג בלעדי: "עלילה מעולה תרתק גם ילדי קומיקס"', **ביזנעס**, 25.3.2021, <https://did.li/bizzness-net> (אוחזר ב־18.1.2022). שנקר טוענת כי בכמה ספרים הושפעו הסופרות החרדיות מטקסטים חילוניים ואף ציטטו אותם בלי לאזכר את שם היצירה ואת שם היוצר. ניסיון טשטוש המקורות הללו מצביע על היותם טקסטים 'אסורים'. שנקר, 'ספרות הנכתבת על ידי נשים חרדיות', עמ' 64-65, 136.

64 וולפגנג איזר, **מעשה הקריאה: תאוריה של תגובה אסתטית**, מאגנס, ירושלים 2006, עמ' 76.
65 יעל שנקר, 'בראי הקדמות ומבואות: על כתיבה נשית וסמכות גברית בקהילה החרדית', בתוך: קימי קפלן ונורית שטדלר (עורכים), **מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות**, הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר בירושלים, בני ברק וירושלים 2009, עמ' 82-85.
66 ורד אלימלך, 'היחס לאחר בחברה החרדית: תמונת מצב על פי הקולנוע החרדי', בתוך: קימי קפלן ונורית שטדלר (עורכים), **מהישרדות להתבססות: תמונות בחברה החרדית ובחברה**, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ובני ברק 2012, עמ' 119, 134-135.

עקיפה על יחס החברה החרדית כלפי ה'אחר'. שנקר מציינת כי בכתיבה זו שפס מחדדת את הקונפליקט ובה בעת נותנת מרחב לחלופות קיום אחרות, אך לצד זה גם ממתנת את המסרים העולים ממנו ומבליטה את ערכם של חיי המשפחה החרדיים, כמו סופרות חרדיות אחרות, קונוונציונליות יותר.⁶⁷ ה'אחרות' הופכת ברומן לנושא עצמו. במרכז הספר עומד רוני, ילד אומנה כבן 13 המתמודד בעקבות מות אביו עם קונפליקט הנוגע לזהותו הדתית והמשפחתית. בפתיחת הרומן נמתחת ביקורת על יחסה של החברה החרדית הישראלית ל'אחרים'. הביקורת אינה ייחודית, אך הבחירה לייצג את מורכבות חייהם של החוזרים בתשובה האמריקנים בישראל, הבחירה הפואטית בכתיבה בעלת מלאות ריאליסטית, וכן הנטייה ללוות את הגיבורות בספרי המשך (פרחי קטום הוא ספר ההמשך של פרח בר), מקרבת את הדמויות אל לב הקוראות ומאפשרת לביקורת לחלחל ביתר שאת:⁶⁸

ברברה עמדה כמשותקת, ונאלצה להאזין במשך חמש דקות תמימות לנאמו על אודות הגורמים הלא רצויים שהיא מכניסה לשכונה, עד שרות רובינסון חברתה, שהוזעקה על ידי נעמי, הגיעה להצלתה. רות הביאה עמה את בנותיה התאומות, רינה וגילה, שהעידו כיצד הילד הציק להן באורח קבוע במשך חודשים, בשל העובדה שהן ואמן התגיירו. רות ענתה לאיש בעברית שוטפת, ובתקיפות שברברה לעולם לא היתה יכולה לגלות באף שפה שהיא. היא ציטטה מן החומש את האיסור להונות גרים, ורמזה שהאזכריות וצרות האופקים של הילד חייבות לנבוע במידה מסוימת ממידות רעות אצל הוריו.⁶⁹

הרומנים של שפס הם במידה רבה בבחינת 'הגורמים הלא רצויים שמכניסים לשכונה'. במעטפת של רומן חרדי כשר, העומד בכל הכללים המקובלים, שפס מעמידה דמויות 'אחרות' אנושיות ומורכבות, וחושפת צרות אופקים של חלק מחברי הקהילה החרדית הישראלית. ברברה, גיבורת פרח בר ופרחי קטום, המאופיינת כדמות שמתקשה לגלות אסרטיביות, מגלה בעצמה כוחות במלחמתה ברבי של רוני, שמגלם את דעת הממסד ואת רוחה של 'תרבות המובלעת'. היא מבקשת ממנו לשלוח חברים מהכיתה לנחם את רוני על מות אביו. הרב מגלה התנגדות, בשל העובדה שה'שבעה' נערכת בסביבה חילונית. התנגדותו מתפרשת ברומן כחוסר רגישות ונמתחת עליה ביקורת. במקום אחר ברברה מנסה להתמודד עם תלונותיה של בתה נעמי על חריגותה של המשפחה, אך מרגישה שהמסר שהיא מנסה להעביר לא נקלט: 'מילותיה של ברברה נשמעו שדופות באוזניה שלה, תוך כדי דיבור, ולא היתה לה תקווה רבה שנעמי קלטה את המסר'.⁷⁰ גם הביקורת של שפס משוקעת ומוסווית בטקסטים, בתקווה שהמסר ייקלט.

67 שנקר, 'ספרות הנכתבת על ידי נשים חרדיות', עמ' 268.

68 על יחסה של החברה החרדית לחוזרים בתשובה ראו בהרחבה: קפלן, בסוד השיח החרדי, עמ' 94-136.

69 רחל פומרנץ, פרחי קטום (תרגמה רונית הופנר), פלדהיים, ירושלים 1999, עמ' 10-11.

70 שם, עמ' 80-81.

בשלושת הרומנים כתיבתה של שפס, שנובעת מסיפור חייה, מציבה במרכז גיבורות אמריקניות חוזרות בתשובה בישראל, 'אחרות' לחברה החרדית ישראלית, ומשרטטת דיוקן של חברה שמתקשה לקבל את מי שלא מגיע מהרקע 'הנכון'. בניסוחה של לין, גיבורת **עת לקרוע** ו**עת לתפור**: 'אין כל אפשרות לסגור פערים, לא כן? אם לא נולדת לתוך המשפחה הנכונה, ולא הלכת לבית הספר הנכון, לא תהיה לך לעולם הזדמנות להדביק פער זה, הלא כן?'.⁷¹

ב'חברת לומדים' רוב הגברים בקהילה מונחים להתמסר לחיים של לימוד תורה בשיבה ולא ליציאה לשוק העבודה.⁷² שלא כמו הדגם של 'חברת הלומדים' שאפיין את הקהילה החרדית הליטאית בישראל בזמן כתיבת הרומנים, הדגם להתארגנותה של יהדות ארצות הברית לאחר השואה מכונה 'חברת בעלי בתים'. נרי הורוביץ מציין כי משקי הבית החרדיים בארצות הברית כוללים יותר ממפרנס אחד, ומחזור החיים של הצעיר החרדי האמריקני מתאפיין בשילוב של זמנים המיוחדים ללימוד תורה עם תקופות המיועדות לרכישת השכלה וליציאה לשוק העבודה.⁷³

שנקר מתמקדת באופן שבו הרומן **עת לקרוע** ו**עת לתפור** מציג גבר חרדי שאינו בוחר להקדיש את חייו לתורה אלא לקריירה אקדמית כאפשרות גברית ראויה. לטענתה, הרומן מציע לבחון את שאלת הקריירה הגברית גם על פי שיקולי התאמה אישיותית. שני הדגמים, גבר חרדי תלמיד חכם שלומד בשיבה או גבר חרדי ששוקד על קריירה מחקרית וקובע עתים לתורה, מוצגים כלגיטימיים. כך מציע הרומן חלופה לדמות הגברית החרדית האידיאלית בחברה הליטאית.⁷⁴ בספריה של שפס אנו פוגשים דמויות גבריות שדרכן אינה ברורה, בדיוק כפי שדרכן של הנשים אינה סלולה. הם אינם מושלמים, אף שהצטרפו ל'חברת הלומדים' ולמרות העובדה שהם מבילים את מרבית זמנם בלימוד תורה. כך, למשל, מגלם חיים מפרח בר דמות של גבר שבחר במסלול לימוד והוראה בשיבה. לכאורה מקיים הזוג את דגם 'חברת הלומדים' שאמור להוביל לזוגיות מושלמת, אך ברומן נרמז כי חיים לוקה בחוסר רגישות ובאטימות מסוימת, תכונות שגורמות לאשתו להסתגר ולא לחשוף לפניו את סגור לבה. לבסוף, הרגע המכונן ברומן **עת לקרוע** ו**עת לתפור**, שבו בטי מסרבת לחיים שנכונים לה אם תסכים להצטרף לדגם 'חברת הלומדים', הוא הרגע שבו שפס מתירה לכל אישה להאזין לרחשי לבה ולא לוותר על חלומותיה למען אידיאל חברתי.⁷⁵

71 רחל פומרנץ, **עת לקרוע** ו**עת לתפור** (תרגום ישראל-חיים קצבורג), פלדהיים, ירושלים, 1997, עמ' 222.

72 מנחם פרידמן, **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1991, עמ' 80-85.

73 הורוביץ, 'חברת הלומדים' – דגם במבחן, עמ' 320.

74 שנקר, 'ספרות הנכתבת על ידי נשים חרדיות', עמ' 115-117.

75 מנחם פרידמן מסביר כי כדי לעודד את הנשים לשאת בעול הפרנסה וגידול הילדים ולאפשר לבעליהן ללמוד תורה באופן נרחב, החינוך בסמינרים הבטיח שקבלת אחריות לפרנסת המשפחה וגידול ילדים מזכה בשכר גדול לעולם הבא. הבטחה זו מקבילה לשותפות המצוינת במדרש בין ששכר לומד התורה ובין זבולון התומך בו כלכלית. פרידמן, **החברה החרדית**, עמ' 284.

בטי הכינה את עצמה לכניעה חינוכית, אבל משהו המשיך לנקר במוחה. היא מיקדה את תשומת לבה להפרעה זו, והקולות בקעו ממעמקי זכרונה קטעים־קטעים: 'הן לבטח מרשימות בקולג', אבל אז בחור רחב כתפיים מחייך אליהן, והן מאבדות עניין [...].'

נתן ישב והתבונן בה, כשאי נוחות גוברת והולכת משתקפת על פניו. בטי הסתובבה ונפנתה אליו ישירות: 'בהחלט לא!' התפרצה. 'שנים על שנים הדרתי שינה מעיניי, מרץ ומנוחת נפש, בתקווה להיות מנתחת מן השורה הראשונה. אני ממאנת להרפות ולסכן את הכל בשלב כה מכריע בקריירה שלי.' [...]. 'האם אתה חותר לקראת האמירה שתפקידי הטבעי בחיים הוא להיות בת־זוג ואמא, ושאלים עם כך בענוות חן? שכל מה שאבי חלם עבורי וכל שנות עמלי יושלכו לפח, רק בגלל הסיבה הפשוטה שהנני אשה?'⁷⁶

דחייתו של נתן, המתעתד להיות רב, היא גם דחיית דגם 'חברת הלומדים' ובחירה בחיים של שילוב בין הגשמתה העצמית ובין היהדות. בטי מסרבת למלא את תפקיד האם והרעיה החרדית בשלמותו ומעדיפה להינשא למאיר כהן. למרצה לעתיד, כך מתברר, אישיות עדינה ומכילה יותר: 'בדומה לנתן הוא חבש ירמולקה וגידל זקן, אבל הופעתו הקרינה פחות ביטחון עצמי, ועיניו הכחולות היו הרבה יותר רציניות.'⁷⁷

סיכום

מתן אהרוני מצביע במחקרו על הקולנוע החרדי על יוצרי הקולנוע החרדי כעל סוכני תרבות חדשים. לטענתו אפשרו אנשי הקולנוע החרדי את חדירתם של רבדים תרבותיים נוספים לחברה החרדית, מבלי לחתור תחת אמונותיה וערכיה המרכזיים. בכך הקולנוע החרדי משמש מתווך תרבותי המאפשר לצופים חרדים להיחשף בבטחה, בהשגחת היוצרים, להיבטים זרים לעולמם, ולשלב תפיסות ורעיונות מודרניים עם מסורתיים.⁷⁸ במאמר זה הצבעתי על תופעה דומה שמתקיימת בשדה הספרות הנשי החרדי, שקדם להתפתחותו של הקולנוע החרדי וביקש לבחון את האופנים שבהם חשפה מלכה שפס את קהל קוראותיה הישראליות להיבטים רחוקים מעולמן במסגרת כללי השיח. יישום המושג 'גנבת השפה' מעלה כי יצירותיה המוקדמות ניחנות בפוטנציאל ביקורתי עבור קהל הקוראים החרדי־ישראלי, בייחוד על רקע התקופה שבה נכתבו. המסרים שעלו במאמר זה, הנובעים מסיפור חייה הייחודי של שפס ומהשתייכותה לקהילה החרדית האמריקנית בישראל, חושפים את הקוראת החרדית הישראלית מבטן ומלידה לחלופות קיום חרדי

76 פומרנץ, עת לקרוע ועת לתפור, עמ' 110.

77 שם, עמ' 194-195.

78 מתן אהרוני, "זה לא קולנוע, זה מפגש חברתי": על קהילתיות וגבולות חברתיים בתרבות הפנאי החרדית, *מסגרות מדיה*, 15 (2015), עמ' 70-72.

אחרות, וכן למסרים תרבותיים הנובעים מעולמה של החרדיות האמריקנית, דוגמת עיסוק בסוגיות פמיניסטיות, חשיפה להשכלה גבוהה, לקריירה משמעותית לנשים ולספרות כללית וערעור על דגם 'חברת הלומדים' בחברה הליטאית. הפרת המוסכמות ביצירות עטופה במאפיינים פואטיים ההולמים את תפיסת העולם החרדית, ולכן נתפסים כבלתי מאיימים על עולמן של הקוראות הישראליות.

שפס אינה לבדה. סוכנות שינוי חרדיות נוספות מרקע אמריקני השפיעו על מרחב הספרות החרדית בישראל. בין היתר אפשר למנות עמן את המחנכת והסופרת רוחמה שיין, ילידת 1914, שפרסמה בשנת 1984 ספר שנחשב לקלאסיקה חרדית באנגלית ובעברית: ביוגרפיה על חיי אביה בניו יורק בתחילת המאה ה-20. קולה הנרטיבי של שיין כביוגרפית, מציינת פישר רולר, הוא קול נשי שבטוח ביכולתו לייצג את ערכיה של הקהילה החרדית.⁷⁹ סוגת ספרי העזרה העצמית בקהילה החרדית התפתחה בהשפעתה של הפסיכולוגית החוזרת בתשובה ד"ר מרים אדהאן, ששאבה השראה מקבוצות התמיכה שהתפתחו בארצות הברית בשנות השישים והשבעים ופתחה סדנאות הורות לאחר עלייתה לארץ.⁸⁰ בתחום ספרות הקודש במרחב הדתי הלא-חרדי חלוצות מהפכת לימוד התורה לנשים הן נשים אורתודוקסיות שעלו לישראל מארצות הברית: הרבנית מלכה בינה, בוגרת ישיבה יוניברסיטי בניו יורק, שייסדה בישראל את מדרשת מת"ן ופתחה את שערי לימוד הגמרא לנשים, והרבנית חנה הנקין, מייסדת מדרשת נשמת ופורצת דרך בתחום הכשרת נשים כיועצות הלכה.

כאמור, הסופרת מלכה שפס היא סוכנת השינוי הבולטת ביותר המשמשת כמתווכת תרבותית בין הקהילה החרדית האמריקנית ובין הקהילה החרדית בישראל במרחב הסיפורת החרדית. מגמה זו, יש להניח, תימשך ובעתיד יצטרפו אליה כותבות נוספות שיפעלו לתרגום יצירותיהן ויאפשרו באמצעות ספרות הבדיון דיאלוג מעמיק והשפעה הדדית.

מאז החלה שפס לכתוב את ספריה, לפני יותר משלושים שנה, חלו שינויים רבים בחברה החרדית בכלל ובמעמד האישה החרדית בפרט. אחת מקוראותיה של שפס תהתה מדוע היו צריכות לחלוף 19 שנה עד לתרגום הספר הרים סביב לה, שלא התאים בזמנו לקהל הישראלי השמרני. הכותבת סברה כי הגיעה העת שהקהל הישראלי יינהג מכלל כתיבתה של שפס, והוסיפה כי מאז כתיבת הספר בשפת המקור 'עברנו מרחק שנות אור וצנזורה'.⁸¹ אפשר רק לשער את השפעת כתיבתה של שפס, שמצליחה להיכלל בשיח ובה בעת להרחיב את גבולותיו, על 'מרחק שנות אור וצנזורה' שעבר שדה הספרות החרדי הישראלי. אפשר רק לשער גם את מידת השפעתה על הכותבות העכשוויות. קרוב לוודאי

Fisher Roller, *The Literary Imagination of Ultra-Orthodox Jewish Women*, pp. 104-105 79

עלקא דויטש, 'תען להן מרים: ראיון עם ד"ר מרים אדהאן', *הידברות*, 27.4.2014, 80

<https://www.hidabroot.org/article/52815> (אוחזר ב-16.2.2022).

פרוג – דף הבית של היוצרים החרדים, 'ביקורת ספרות: הרים סביב לה – רחל פומרנץ', 14.9.2019, 81

<https://did.li/https-www-prog-co-il-threads> (אוחזר ב-17.2.2022).

שמי שנמנית עם מייסדותיו של שדה הספרות החרדי, הרחיבה את מרחב הפעולה של הסופרות הישראליות, שמשנות בדרכן את פני הספרות הנשית חרדית כיום. הביקורת הפמיניסטית מתבוננת ביצירה הנשית כיצירה שיש בה פוטנציאל לשינוי תרבותי.⁸² שפס לא כתבה בחלל ריק. היא פועלת במבנה חברתי מוגדר שבו נשים עדיין אינן בעלות השפעה ציבורית של ממש, ובכל זאת הצליחה לחדש במסריה ולזרוע זרעי שינוי לעתיד לבוא. ספריה *עת לקרוע ועת לתפור*, *פרח בר ופרחי קקטוס* מספרים לכאורה את סיפוריהם הפרטיים של אינדיווידואלים, אך משמשים למעשה כמנוף לביקורת חברתית. למפגש כתיבה בהנחייתה קראה שפס בשם 'לספר את האמת באמצעות בדיון'. ואכן, היא אינה מהססת לומר אמת באמצעות הבדיון שהיא כותבת. את האמת הזאת היא הטביעה בטקסטים 'כשרים' שתורגמו לעברית והתקבלו באהדה בקהילה החרדית הישראלית, ואף ממשיכים להדהד עד היום.